

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Johan Skytte poliitikauuringute instituut

Hendrik Priisaar

AJATEENISTUSE OLEMASOLU SELETAVAD TUNNUSED RIIKIDES

Bakalaureusetöö

Juhendaja: Martin Mölder, PhD

Tartu 2025

Autorsuse deklaratsioon

Olen koostanud töö iseseisvalt. Kõik töö koostamisel kasutatud teiste autorite seisukohad, ning kirjandusallikatest ja mujalt pärinevad andmed on viidatud.

Töö sõnade arv: 7586

Hendrik Priisaar, 19.05.2025

Lühikokkuvõte

Bakalaureuse töö eesmärk oli seletada ajateenistuse olemasolu riigis läbi konkreetsete tunnuste. Ajateenistus on olemuslikult isikuvabadusi piirav poliitika, mida riigid kasutavad oma relvajõudude isikukoosseisu tagamiseks. Kuivõrd on täheldatud, et külma sõja lõpp tõi kaasa laialdasema liberaalsete väärtuste, sealhulgas isikuvabaduste kõrgema väärtustamise, on küsitav, miks tänapäeval riigid ajateenistust jätkuvalt kasutavad. Töös uuriti, kuivõrd seletavad riigi julgeolekuolukord, isikuvabaduste väärtustamise tase ning majandusliku heaolu tase ajateenistuse olemasolu riigis. Tunnuste ja ajateenistuse seose uurimiseks võeti andmeid Center for Systemic Peace'i 1946-2018 suurte poliitiliste konfliktide episoodide andmestikust, European Value Survey ja World Value Survey (EVS/WVS) ühisest 2017-2022. aasta küsitlusuuringu andmestikust, Freedom House'i 2018. aasta raportist ning Maailmapanga 2017. aasta andmepangast. Andmeid uuriti logistilise regressioonanalüüsi teel andmeanalüüsiprogrammis R.

Töös selgus, et riigi välisjulgeoleku halvenedes tõuseb ajateenistuse olemasolu tõenäosus riigis juhul, kui riigi üldine heaolu on teatud keskmisel või kõrgemal tasemel. Kuivõrd töös leiti, et isikuvabaduste väärtustamine ja majanduslik heaolu on omavahel tihedalt seotud, ei olnud võimalik eristada, kas üldise heaolu efekti puhul oli mõjuvaks faktoriks just majanduslik heaolu või hoopis isikuvabaduste väärtustamine. Töö tulemustest on võimalik järeldada, et riigi julgeolek ja üldisem heaolu on positiivselt seotud ajateenistuse olemasoluga riigis.

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Teoreetiline raamistik.....	9
1.1. Relvajõudude mõiste.....	9
1.2. Relvajõudude rollid ühiskonnas.....	10
1.2.1. Realism	10
1.2.2. Liberalism	10
1.2.3. Konstruktivism.....	11
1.3. Riigi relvajõudude inimressursivajadused	12
1.4. Ajateenistuse kontseptsioon.....	13
1.5. Ajateenistuse seosed tunnustega	14
1.5.1. Julgeolek	14
1.5.2. Isikuvabaduste väärtustamine	15
1.5.3. Majanduslik heaolu	16
2. Metoodika	19
2.1. Eesmärk ja uurimisküsimused	19
2.2. Andmestiku kirjeldus	19
2.2.1. Ajateenistus	19
2.2.2. Julgeoleku muutuja	20
2.2.3. Isikuvabaduste väärtustamise muutujad	22
2.2.4. Majandusliku heaolu muutuja.....	24
2.3. Analüüsimeetod ja piirangud	24
2.4. Andmete korrastamine	26
3. Andmeanalüüs.....	28

3.1. Mudelite testimised.....	29
Kokkuvõte.....	35
Kasutatud materjalid	37

Joonised ja tabelid

Tabel 1. Logistilises regressioonianalüüsis kasutatavad muutujad	26
Joonis 1. SKT elaniku kohta logaritmimata muutuja väärtuste jaotus.....	28
Tabel 2. Muutujate seosed üksikult testitult logistilise regressioonianalüüsi teel.....	29
Tabel 3. Heaolu muutuja faktoranalüüsi tulemused.....	30
Tabel 4. Julgeoleku indekse faktoranalüüsi tulemused.....	31
Tabel 5. Mudeli 1 logistilise regressioonianalüüsi tulemused	32
Tabel 6. Mudeli 2 logistilise regressioonianalüüsi tulemused	33
Joonis 2. Ajateenistuse olemasolu ennustatud tõenäosused mudel 2 baasil	34

Sissejuhatus

Riigi kohustus on tagada oma kodanike, territooriumi ja suveräänsuse kaitstud. Peamine riigi institutsioon, mis nende kolme kaitse eest vastutab on tavapäraselt riigi relvajõud. Institutsioonist ja reeglitest üksi ei piisa ehk riigi relvajõududel on vaja inimesi, kes seatud ülesandeid ellu peavad viima. On kaks suuremat viisi, kuidas riigi relvajõud vajaminevat personali saavad hankida. Esimene viis on täielikult vabatahtlikkusele põhinev värbamismudel ehk kodanikud saavad vabalt otsustada, kas nad soovivad teenida riigi relvajõududes mõnel ametikohal. Teine viis on ajateenistus, mille puhul kodanik on seaduslikult kohustatud teenima riigi relvajõudes. Kahe värbamismudeli peamine vahe on kodaniku otsustusvabaduse aste.

Ajateenistuse kontseptsioon tekkis valgustusajal vabariiklikust ideest, et riigi suveräänsus põhineb rahval, mis tähendas, et suveräänsuse kaitse pidi põhinema samuti rahvaarmeel (Avant 2000, 44). Peale külma sõja lõppu hakati aga rohkem tähelepanu pöörama liberaalsete väärtuste, nagu isikuvabaduste, tähtsustamisele (Strand 2024, 1179), kuhu konteksti ajateenistus ei tundunud enam sobivat. Samas on nüüdseks trend pöördunud ehk aina enam riike nii Euroopas (Samar, 16.07.2024, Lunday, 14.05.2025) kui ka Araabia maades (Strand 2024, 1176; Necimoglu 22.06.2023) on pöördunud ajateenistuse poole või seda kaalumas. Kuivõrd ajateenistuse ja isikuvabaduste väärtustamise vahel on fundamentaalne konflikt, siis on ebaselge, mis tõukab riike kasutama ajateenistusel põhinevat relvajõudude värbamismudelit. Seda olukorras, kus eksisteerib ka alternatiiv täielikult vabatahtlikkusele põhineva mudeli näol. See ongi käesoleva töö uurimisprobleem.

Ajavahemikul 2020-2024 kahekordistus teadaolevate konfliktijuhtumite arv maailmas ligikaudu 100 tuhandelt 200 tuhandeni (Raleigh & Kishi, 2025). See näitab, et üldine maailma julgeolekuolukord on halvenemas. Mõistlikud riigid tüüpiliselt pööravad sellises olukorras oma julgeolekule, sh riigi relvajõududele suuremat tähelepanu. Ka akadeemikud on siinkohal olnud aktiivsed uurima ajateenistuse olemasolu tegureid. Nii teoreetiliselt kui ka empiirilisel on enim leitud seoseid riigi julgeoleku aspektiga ja demokraatlike väärtustega (Asal *et al.* 2017; Adam 2012; Cohn & Toronto, 2017). Kui julgeolek on üks ajateenistust seletav tunnus, siis olukorras, kus julgeolek muutub kiiresti, on paslik seda teadmist kontrollida või ümber lükata. Saadav teadmine annab võimaluse suurema kindlusega seletada ja teha järeldusi maailmas toimuva kohta. Käesolev töö erineb varem kirjutatust selle poolest, et vaadatakse tunnuste seoseid ühele

konkreetsel ajal hetkele ning üldise riigi demokraatia taseme asemel vaadatakse lähemalt isikuvabaduste väärtustamise aspekti. Lisaks kontrollitakse seost riigi majandusliku olukorra aspektiga.

Töö eesmärk on seletada ajateenistuse olemasolu riigis läbi konkreetsete tunnuste. Tunnused, mille seost ajateenistuse olemasoluga kontrollitakse, on riigi julgeoleku tase, individuaalsete vabaduste väärtustamise tase ühiskonnas ja riigi majandusliku heaolu tase.

Eesmärgist tulenevalt on püstitatud kolm uurimisküsimust:

1. Kuidas seletab riigi julgeoleku tase tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?
2. Kuidas seletab individuaalse vabaduse väärtustamise tase ühiskonnas tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?
3. Kuidas seletab riigi majandusliku heaolu tase tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?

Tulenevalt teoreetilisest raamistikust on püstitatud kolm hüpoteesi:

H1: Riigid, mille julgeolekuolukord on halvem, rakendavad suurema tõenäosusega ajateenistust.

H2: Riikides, kus väärtustatakse isikuvabadusi rohkem kui teistes riikides, rakendavad julgeolekuolukorra samasuse korral väiksema tõenäosusega ajateenistust.

H3: Riigid, mille majanduslik heaolu on kõrgem, rakendavad suurema tõenäosusega ajateenistust.

Uurimisküsimustele vastamiseks operatsionaliseeritakse julgeoleku, isikuvabaduste väärtustamise ja majandusliku heaolu muutujad. Julgeoleku muutuja jaoks koondatakse kokku andmed Center for Systemic Peace'i (CSP) 1946-2018 suurte poliitiliste konfliktide episoodide andmestikust. Isikuvabaduste muutuja jaoks võetakse andmed European Value Survey ja World Value Survey (EVS/WVS) ühisest 2017-2022. aasta küsitlusuuringu andmestikust ning lisaks Freedom House'i 2018. aasta raportist andmed isikliku autonoomia ja isikuõiguste kohta. Majandusliku heaolu muutuja jaoks kasutatakse Maailmapanga 2017. aasta andmeid SKT-st elaniku kohta. Andmeid analüüsitakse logistilise regressioonanalüüsi teel andmeanalüüsiprogrammis R.

Töö koosneb kolmest suuremast peatükist. Esimeses peatükis antakse ülevaade ajateenistust puudutavast akadeemilisest kirjandusest, et mõista mis seosed ja miks võivad esineda ajateenistuse olemasolu ja vaadeldavate muutujate vahel. Teises peatükis tutvustatakse töös kasutatavat metoodikat ning analüüsitavaid andmeid selleks, et mõista ja vajadusel korrata töö tulemusi. Kolmandas peatükis antakse ülevaade töö tulemustest ning nende sobitumisest teoreetilisse konteksti.

1. Teoreetiline raamistik

Kohustuslik ajateenistus on kõige laiemas mõistes kontseptuaalne mudel riigi relvajõudude ametikohtade täitmiseks. Ajateenistus on seega vahend või viis teatud kindla eesmärgi – relvajõududele vajaliku inimressursi kaasamise – saavutamiseks. Kuivõrd eksisteerib ka alternatiiv, kuidas riigid oma sõjavägede ridu saavad täita, ehk täielikult vabatahtlikel põhinev (AVF *all-volunteer force*) mudel, siis tekib küsimus, mis on kohustusliku ajateenistuse omadused. Selleks, et mõista, kuidas ja miks selline mudel on kasutusel, tuleb mõista, mis on relvajõudude vajadused personali järele, mis omakorda tuleneb relvajõududele määratud ülesannetest ehk rollist ühiskonnas.

1.1. Relvajõudude mõiste

Kuivõrd akadeemilises kirjanduses puudub üheselt kokkulepitud definitsioon relvajõududest, leidub see rahvusvahelises õiguses. 1949. aasta Genfi konventsioonide 1977. aasta esimeses lisaprotokollis on relvajõud defineeritud järgnevalt: „Konfliktiosalise relvajõud koosnevad organiseeritud ja relvastatud vägedest, gruppidest ja üksustest, mille juht vastutab selle konfliktiosalise ees oma alluvate käitumise eest, ka juhul kui seda konfliktiosalist esindab valitsus või võimuorgan, keda vastaspool ei tunnista.“ (Genfi konventsioonide I lisaprotokoll 1977, Art 43, lg 1). Rahvusvahelise humanitaarõiguse ekspert Jean-Marie Henckaerts (2015) on selgitanud, et 1977. aasta lisaprotokollis definitsioon ei erista nn regulaar-relvajõude teistest relvastatud gruppidest või üksustest, mis on konfliktiosalise alluvuses (Henckaerts 2015, 8). Näiteks selle definitsiooni kohaselt sai lugeda 2014. kuni 2023. aastal Ukrainas Vene Föderatsiooni poolel sõdinud Wagner PMC eraarmee (BBC, 06.12.2023) osaks Vene poole relvajõududest, kuna see allus kaitseministri ja kindralstaabi korraldustele (Larsen, 09.01.2025). Lisaks juriidilistele omadustele on Nina Wilén ja Lisa Strömbom (2022) sõnastanud, et militaarinstitutsioon on üks riigi keskseid institutsiooni (Wilén & Strömbom 2022, 18). Kuivõrd käesolevas töös on vaatluse all kohustuslik ajateenistus, siis loetakse relvajõudude mõiste alla kuuluvaks üksnes riigi enda relvajõude, mis on seadustega sätestatud riigi tuumik institutsioon.

1.2. Relvajõudude rollid ühiskonnas

Relvajõudude funktsioonide üle ühiskonnas on arutatud palju. Rahvusvaheliste suhete peamiste suundade esindajatel on aga mõnevõrra erinevad arusaamad, mis ülesanne peaks riigi relvajõududel olema. Realistid õigustavad jõu kasutamist läbi domineerimise vajaduse, liberaalid aga koostööl põhineva maailmakorra kaitsmisel. Konstruktivistid vaatavad aga mis tähendust on riigid relvajõududele maailmas omistanud.

1.2.1. Realism

Rahvusvaheliste suhete teooria realismi koolkonna esindajad näevad maailma anarhilise süsteemina, kus iga riik võistleb teise riigiga julgeoleku ja domineerimise pärast ehk rahvusvahelist süsteemi iseloomustab pidev konkurents (Silverstone 2022, 2). Realistide sõnul toetuvad riigid selles konkurentsisis üksnes omaenda ressurside peale, mille viimaseks meetmeks loetakse sõjalist jõudu (Edmunds 2006, 1059). Sõjalist jõudu rakendavad aga riigi relvajõud, mille üks funktsioon seisneb riigi kaitsmisel potentsiaalsete väliste ohtude eest (Edmunds 2006, 1059). Samas on mõned tsiviil-militaar suhete uurijad leidnud, et taoline välisohutudele suunatud relvajõudude funktsiooni määratlus on liiga kitsas, kuna paljudes riikides täidavad relvajõud ka teisi ülesandeid, näiteks Lääne-Ameerikas, Ida-Aasias ja Aafrika regioonis, kus relvajõude on rakendatud sisejulgeoleku tagamise rollides (Edmunds 2006, 1060). Kuivõrd sisemisel ja välisel suunitlusel on nii poolt- kui vastuväiteid, on osad uurijad, nagu Harold Lasswell, Samuel P. Huntington, Morris Janowitz ja Martin Edmonds, kirjeldanud relvajõudude olemust hoopis läbi ühiskondliku rolli ehk funktsioon seisneb nende sõnul organiseeritud vägivalla suunamises (Edmunds 2006, 1060). Paraku on sellise käsitluse probleem liigselt lai määratlus, mis võimaldaks riigi relvajõududeks lugeda ka politsei- või paramilitaarjõude (Edmunds 2006, 1060), mis olemuslikult täidavad teisi rolle ühiskonnas. Nii sisemise-välimise ohu dimensiooni käsitlusest kui ka organiseeritud vägivalla suunamise käsitlusest saab tuletada, et relvajõudude üheks funktsiooniks on kaitsta riigi suveräänsust, mis hõlmab organiseeritud vägivalla kasutamist.

1.2.2. Liberalism

Kui realistid usuvad, et maailma anarhilises süsteemis on ühe võit teise kaotus, siis Scott. A. Silverstone'i (2022) sõnul usuvad liberalismi koolkonna esindajad, et inividid ja riigid, mida nad juhivad, on ratsionaalsed ning riigi huve (sh julgeolekut) on võimalik saavutada läbi koostöö

ja koordineerimise (Silverstone 2022, 3). Ta toob välja, et kuna puudub üks piiritletud liberaalne maailmavaade, tuleb relvajõudude funktsiooni määratlusel arvesse võtta kolme peamise liberalismi teooria – vabariikluse, majanduse ja regulatiivse (ingl.k. *regulatory*) – mõjutusi (Silverstone 2022, 4). Vabariikluse teooria tulemiks on arusaam „demokraatlikust rahust“, mille kohaselt demokraatlikud riigid ei sõdi demokraatlike riikidega ning rohkem demokraatlike riike viib rahumeelsema maailmani (Brown *et al.*, 1996). Samas liberaalid usuvad, et demokraatlikud riigid ei ole olemuslikult rahumeelsed, vaid tihti on demokraatlikud riigid valmis ebademokraatlike riike survestama, sh relvastatult, liberaalsete väärtuste (nt inimõiguste, isikuvabaduste ja poliitiliste õiguste) mittejärgimise eest (Silverstone 2022, 5). Majandusliku teooria kohaselt on sõda kahe riigi vahel märksa ebatõenäolisem, kui nad kauplevad omavahel (Silverstone 2022, 5). Lähiajaloost on kõige prominentsemaks näiteks rahu säilitamisest läbi majandusliku koostöö Euroopa Liit, mis sai alguse Euroopa Sõe ja Teraseühenduse asutamisega 1951. aastal (Euroopa Liidu veebileht, *n.d.*). Liberaalse majanduse teooria on lähedaselt seotud regulatiivse teooriaga, mida on nimetatud ka institutsionalismiks. Selle teooria kohaselt saavad riigid oma ühiseid (julgeoleku) huve kõige paremini tagada läbi kokkulepitud reeglitel põhineva koostöö (Silverstone 2022, 6). Institutsionalistid kirjeldavad, et siinkohal on ratsionaalse kaalutluse aluseks retsiprooksus ehk riigid leiavad, et neile on kasulikum reeglitest kinni pidada, kuna sel juhul peavad ka teised riigid suurema tõenäosusega reeglitest kinni, mis toob rohkem kasu kõigile ning sama kehtib vastupidi reeglite rikkumisega (Silverstone 2022, 7). Seega, kui võtta kokku kolme liberaalse teooria (vabariikluse, majanduse ja institutsionalismi) põhimõtted, selgub, et liberalismi esindajad näevad, et riigi julgeolekut aitab kõige paremini tagada koostöö teiste riikidega, mis põhineb teatud kokkulepitud reeglitel. Sellist reeglitel põhinevat maailmakorda on liberaalsed riigid valmis kaitsma ka sõjaliselt, kuna liberaalsete riikide huvides on, et kõik riigid peaksid reeglitest kinni. Relvajõudude teiseks funktsiooniks on seega reeglitel põhineva rahvusvahelise süsteemi kaitse.

1.2.3. Konstruktivism

Wilén ja Strömbom (2022) uurisid relvajõudude funktsioone konstruktivistliku lähenemise alt ehk missuguseid tähendusi on riigid ise relvajõududele omistanud. Konkreetsemalt vaatasid autorid 37 Majanduskoostöö ja Arengu Organisatsiooni liikmesriigi strateegilisi kaitset puudutavaid dokumente, et aru saada, mis rolli näevad riigid relvajõududel (Wilén & Strömbom 2022, 19). Tööst selgus, et riigid peavad relvajõudude peamiseks funktsiooniks (kollektiivset)

kaitset ning seejärel (kollektiivset) julgeolekut ja riigi toetamist militaarsfäärist väljajäävatel puhkudel nagu pandeemias (Wilén & Strömbom 2022, 18). Kollektiivse kaitse all peetakse silmas riigi territooriumi, suveräänsuse ja iseseisvuse terviklikkuse tagamist ning kollektiivse julgeoleku all stabiilse reeglitel põhineva rahvusvahelise korra tagamist (Wilén & Strömbom 2022, 24-26).

Realismi toetajad loevad riigi relvajõudude olulisemaks ülesandeks riigi suveräänsuse otsest kaitset. Liberalismi pooldajad näevad riigi relvajõududel kaudsemat rolli riigi julgeoleku tagamisel läbi rahvusvahelise reeglitel põhineva süsteemi püsivuse kindlustamise. Wiléni ja Strömbomi (2022) empiirilises töös selgus, et riigid näevad relvajõududel nii realistide kui liberaalidega samu funktsioone. Kuivõrd realistid näevad riigi relvajõudude funktsiooni suveräänsuse, sh riigi enda territooriumi, kaitses, ning liberaalid eelkõige kehtiva maailmakorra kaitses, mis võib hõlmata ka riigivälist sõjalist konflikti, siis võib üldiselt määratleda, et realismi funktsiooni tagamise ja liberaalse funktsiooni tagamise puhkudel on relvajõududel erinevad vajadused inimressursile.

1.3. Riigi relvajõudude inimressursivajadused

Nii Sheehan (2011) kui ka Jonsson ja kolleegid (2024) kirjeldasid, et mitmed Euroopa riigid leidsid külma sõja lõppedes 1990. aastatel, et otsese sõjalise konflikti oht on vähenemas, mistõttu ei nähtud enam vajadust ajateenistusel põhinevale massiarmeele (Sheehan 2011, 115; Jonsson *et al.* 2024, 20). Muutunud julgeolekuolukorras nähti Euroopa riikides, nagu Hollandis, Saksamaal, Itaalias, Hispaanias, vajadust väikesearvuliste professionaalsete armeede järele, mida rahu ja julgeoleku tagamise eesmärgil ekspeditsioonivägedena konflikti piirkondades kasutada sai (Sheehan 2011, 115; Jonsson *et al.* 2024, 20). Riigi suveräänsuse tagamiselt oli relvajõudude funktsioon läinud üle üldisele julgeoleku tagamisele. Niisiis võib öelda, et **ajateenistus on seotud eelkõige realismi koolkonna relvajõudude funktsiooniga** ehk riigi territooriumi ja suveräänsuse kaitsmisega, mistõttu on ka realismi funktsioon käesolevas töös aluseks võetud.

Kuna Sheehan (2011) ning Jonsson ja kolleegid (2024) põhjendasid, et Euroopa riigid hakkasid külma sõja lõppedes ehk otsese sõjalise ohu vähenedes kaotama ära ajateenistust, sest vajadus paljuliikmeliste armeede vastu vähenes (Sheehan 2011, 115; Jonsson *et al.* 2024, 20), siis võib järeldada, et töös aluseks võetud relvajõudude funktsiooni täitmiseks oli vaja suurt armeed.

Teisisõnu **ajateenistus oli peamine viis tagada piisavat hulka sõjaväelasi riigi suveräänsuse ja territooriumi kaitseks otsese sõjalise ohu eest. Tõenäoliselt kehtib sama ka praegu**, kuna on näha teatavat trendi ajateenistuse mudeli rakendamiseks või taastamiseks (Strand 2024, 1176), mida võib tagant tõugata vastupidiselt külma sõja lõpule hoopis halvenev julgeolekuolukord maailmas.

1.4. Ajateenistuse kontseptsioon

Kui on selge, et riigi relvajõud on organiseeritud ja relvastatud riiklik institutsioon, mille roll on kaitsta riigi suveräänsust ja territooriumi, tuleks lähemalt vaadata, mis on ajateenistus, millega riigi relvajõududesse personali kaasatakse. Ajateenistuse juured ulatuvad suuresti valgustusajastusse, mil arenes idee, et riigi suveräänsus ei seisne valitseja, vaid rahva tahtes (Avant 2000, 44). Kui suveräänsust mõisteti põhinema rahval, siis kohustus kaitsta suveräänsust pidi olema kõigil, mis tõukas ideed rahvaarmeed ja militaarteenistuses (Avant 2000, 44). 18. sajandil toimunud Prantsuse revolutsiooni järel võttis rahvaassamblee vastu otsuse, millega sätestati, et inimese õiguste säilitamise eest peab vastutama „avalik vägi“ (Paret 1992, 44-45 viidatud Avant 2000, 55 kaudu). Kuna avalikku armeed loodetud vabatahtlikega täita ei suudetud, tuligi kehtestada ajateenistus, mis pidi olema esialgu ajutine, kuid muutus peagi püsivaks seaduseks (Avant 2000, 55). Niisiis ajateenistus sündis vabariiklikust ideest, mille kohaselt riigi suveräänsuse (s.t. rahva) kaitse pidi põhinema kodanikest armeel.

Tulles tänapäeva, siis Sophia Besch ja Katrine Westgaard (2024) klassifitseerisid ajateenistust kolme eraldi tüübina: kohustuslik ajateenistus, loteriil põhinev ajateenistus ja valikuline kohustuslik ajateenistus (Besch & Westgaard 2024, 5). Kohustusliku ajateenistuse näevad autorid mudelit, mille kohaselt kõik kriteeriumitele vastavad mehed (mõnikord ka naised) kindlas vanusevahemikus peavad teenima oma riiki teatud miinimumaja ulatuses – samasugune mudel on kasutusel Eestis ja Soomes (Besch & Westgaard 2024, 5). Loteriil põhineva mudeli puhul on kõigil sobivatel (enamasti) meestel konkreetses vanusevahemikus võimalus olla kutsutud ajateenistusse ning valituks osutumise korral on neil kohustus teenida – kasutusel näiteks Lätis või Leedus (Besch & Westgaard 2024, 7). Valikulise kohustusliku ajateenistuse mudeli järgi on jällegi sobivatele (mees)kodanikele kohordis kohustuslik teenida riigi

relvajõududes, kuid teenistusse võtmine toimub hinnatud kriteeriumite (nt motivatsioon, füüsis, teadmised) tulemuste paremuse järjekorras – näiteks Norras (Besch & Westgaard 2024, 7).

Beschi ja Westgaardi (2024) ajateenistuse tüpoloogias on ühiseks nimetajaks asjaolu, et kõikidel puhkudel peavad riigi kodanikud, kes vastavad teatud kriteeriumitele nagu sugu ja vanus, olema kutse saamise korral valmis teenima riigi relvajõududes. See tähendab neil on seadusest tulenev kohustus asuda teenima. Ka Strand (2024) ning Asal ja kolleegid (2017) on oma töödes ajateenistust sarnaselt defineerinud. Strand (2024) kirjeldas ajateenistust laias mõistes kui „seadusjärgne mehhanism, mis sunnib kodanikke kaitsma riiki relvil“ (Strand 2017, 1178). Asal ja kolleegid (2017) võtsid oma töös aluseks ajateenistuse definitsiooni kui „igasugune poliitika, mis toetub jõu kasutamisele või sellega ähvardamisele, et värvata liikmeid sõjaväkke“ (Asal *et al.* 2017, 1458). Kuivõrd Besch ja Westgaardi (2024) ajateenistuse tüpoloogia ühisosa kattub Strandi (2024) ning Asal ja kolleegide (2017) definitsioonidega, ei ole otsest põhjust ega vajadust käesolevas töös ajateenistuse vorme eristada. Seega antud töös mõistetakse ajateenistuse mõiste all riigi seaduslikku poliitikat, mille eesmärk on värvata kodanikke riigi relvajõududesse, et kaitsta riigi suveräänsust ja territooriumi ning, mis toetub jõu kasutamisele või sellega ähvardamisele. Järgmisena tuleks aga vaadata, mis tegurid mõjutavad ajateenistuse mudeli olemasolu riigis.

1.5. Ajateenistuse seosed tunnustega

1.5.1. Julgeolek

Peale teist maailmasõda kaotas esimese nn läänemaailma riigina ajateenistuse Ühendkuningriik 1963. aastal ning laiem akadeemiline arutelu ajateenistuse püsijäämisest või häbumisest intensiivistus juba 1970. aastatel, kui tolleaegne juhtiv militaar-tsiivilsuhete uurija Morris Janowitz kuulutas massiarmeedele lõppu (Safrai 2019, 492). Samas paar aastat hiljem 1973. aasta Yom Kippuri sõja järel otsustas Iisrael märkimisväärselt laiendada oma relvajõudude personali ning taastada ajateenistuse (Safrai 2019, 492). Seda olukorras, kus Iisraelis toimusid samad protsessid, nagu haridus- ja elatusaseme tõus ning vastasus patriootlikele väärtustele, mida Janowitz oli kirjeldanud massiarmeede kaotamist soosivate teguritena (Safrai 2019, 492-493). Safrai (2019) viitab siinkohal, et Iisraeli otsus ajateenistust säilitada olukorras, kus teised

(peamiselt lääneriigid) olid seda kaotamas, võis seotud olla just Yom Kippuri sõjast jäänud eksistentsiaalse julgeolekuohu tunnetusega (Safrai 2019, 503).

Ka hilisemal ajal on olnud julgeoleku tegurile viitamisi ajateenistuse olemasolu põhjendamiseks. 1990. aastate lõpus Saksamaa Liitvabariigi president Roman Herzog võttis riigi välisjulgeoleku ja ajateenistuse olemasolu seose kokku järgmiselt: „Militaarteenistuse kohustus on niivõrd oluline noorte kodanike individuaalse vabaduse piirang, et õigusriigi põhimõtet järgiv demokraatlik riik võib seda nõuda üksnes kui riigiväline julgeolek seda tõesti vajab“ (Pfaffenzeller 2010, 482-483). Antud tsitaat ilmestab, kuidas poliitikasuunajad nägid üldiselt vajadust ajateenistuse järele riigi välisjulgeoleku tagamise kontekstis. Julgeoleku aspekti olulisust uurisid ka Horowitz ja kolleegid (2011), kes leidsid, et enamus riike enne tulevat konflikti ei vaheta oma relvajõudude värbamissüsteemi, mis viitab sellele, et proovitakse riigi julgeolekut olemasoleva armee värbamissüsteemiga tagada (Horowitz *et al.* 2011, 930). Sellest järeldasid ajateenistuse determinante uurinud Asal ja kolleegid (2017), et pikaajaline julgeolekuolukord on oluline faktor, mis võib mõjutada riigi otsust ajateenistust rakendada või mitte (Asal *et al.* 2017, 1461). Seejuures tõid Asal ja kolleegid (2017) näiteid Ameerika kodusõjast 19. sajandil, Vene kodusõjast 20. sajandi algul ja Hiina kodusõjast 20. sajandil, mille tõttu võeti vastavates riikides kasutusele ajateenistuse mudel (Asal *et al.* 2017, 1461). Asal ja kolleegid (2017) püstitasid seega oma uuringus kaks hüpoteesi, et riikides, milles toimub riigisisene sõjaline konflikt või riigis, mis võtab osa rahvusvahelisest konfliktist, on suurema tõenäosusega ajateenistus kasutusel (Asal *et al.* 2017, 1461). Lisaks viitab Strand (2024) ajateenistuse taastamise trendi puhul Euroopas (Läti, Leedu, Rootsi) ja Araabia lahe riikides, nagu Araabia Ühendemiraadid, Katar ja Kuveit (Necimoğlu 22.06.2023), muu hulgas ühe põhjusena julgeoleku aspektile (Strand 2024, 1178-1179). Varasemate uuringute põhjal võib järeldada, et riigi julgeolekuolukord on oluline tegur, mis võib mõjutada riigi otsust rakendada ajateenistust või mitte. Täpsemalt peegeldavad vaadatud tööd, et kehvem julgeolekuolukord võiks tõsta tõenäosust, et riigis rakendatakse ajateenistust.

1.5.2. Isikuvabaduste väärtustamine

Külma sõja lõpul ning peamiselt selle järgselt 1990. aastatel kogus üldise julgeolekuolukorra rahunemise kõrval paralleelselt hoogu neoliberaalne suundumus isikuvabaduste ja autonoomia väärtustamise näol (Strand 2024, 1179). Strandi sõnul hakkas vabariiklik idee kodanikust

sõdurist liberaalsete väärtuste tõusu taustal paistma „ebaefektiivne, ebaaus ja antiikne viis“ sõjaväkke personali värvata (Strand 2024, 1179-1180). Stephan Pfaffenzeller (2010) on lähemalt hinnanud ajateenistuse ja klassikalise liberalismi suhestumist. Tema sõnul ei ole kodanlikust vabariiklusest tõusnud ajateenistuse idee ja klassikaline liberalism fundamentaalses konfliktis nii kaua, kui julgeoleku argument nõuab riigilt massiarmeed ning ajateenistus on kitsalt julgeoleku motiiviks rakendatud (Pfaffenzeller 2010, 493). Ehk isikuvabaduste väärtustamine ja julgeolekuolukord on ajateenistuse puhul tihedalt seotud omavahel. Pfaffenzeller (2010) seletas, et tööjaotuse teke ja universaalne ligipääs finantssüsteemidele kaasaegses tööstusühiskonnas on tõstnud inimeste isiklikku autonoomiat (Pfaffenzeller 2010, 493). Täpsemalt pidas ta silmas sellise ühiskondliku korralduse teket, kus maksude maksmine võimaldab tagada avalike hüvede pakkumist, mistõttu otsene teenimise kohustus suurendab põhjendamatut sekkumist inimeste ellu (Pfaffenzeller 2010, 493). Ka Yagil Levy (2022) kirjeldab ühiskonnas vabariikluse idee nõrgenemist ja liberaalse diskursuse kasvavat prevaleerimist. Levy (2022) sõnul on liberalismi mõjul individuaalsed õigused saanud osaks loomuõigusest (Levy 2022, 82) ehk ühiskonnas üldiselt moraalselt õigeks. Levy (2022) kõrvutab, et vabariikliku kodanik-sõduri põhimõttel tuli kodanikul panustada riiki, et saada osa loomuõigusest, ent liberalismi puhul ei sõltu moraalne õigsus enam vahetust panusest riiki (Levy 2022, 82). Teisisõnu kodanik ei ole enam kohustatud vahetult teenima riiki lihtsalt põhimõttel, et see on õige. Levy (2022) kirjeldus kattub Pfaffenzelleri (2010) ja Strandi (2024) ühise arusaamaga liberalismi tõusust tulenevate ühiskondlike normide muutusest, mis puudutab ajateenistust. Levy (2022) mõttest võiks järeldada, et ta viitab ideele, et ühiskondliku korralduse muutus (tööjaotus ja maksude maksmine) on võimaldanud kodanikel riiki panustada ka kaudsemalt kui otsene teenistus sõjaväes. Nõnda peegeldab akadeemiline kirjandus, et julgeolekuolukorra samasuse korral võiks kõrgemalt isikuvabadusi väärtustavates riikides väiksema tõenäosusega näha ajateenistust, kuna ajateenistus piirab otseselt isikuvabadusi.

1.5.3. Majanduslik heaolu

Kuivõrd ajateenistus ja täielikult vabatahtlikel põhinev (AVF) teenistus on mõlemad mudelid konkreetselt personali värbamiseks riigi relvajõududesse, peaks loogiliselt nende rahalise kulu erinevus riigi jaoks peituma peamiselt personalikuludes ehk palkades. Mõningane erinevus kuludes võiks tulla ka varustuse ja muude vajaduste koguselistest erinevustest. Ajateenistuse puhul pole riigil aga otsest vajadust maksta ajateenijatele väga kõrget kompensatsiooni, kuna

kodanik värvatakse riigi relvajõududesse seadusjärgse sunni alusel. AVF-i puhul peab riik aga konkureerima tööturul pakutavate palkadega, mistõttu võiks eeldada, et ajateenistus on AVF-i suhtes riigile majanduslikult odavam mudel. Ka Pfaffenzeller (2010) viitas oma töös akadeemilistele vaidlustele, kus mõned uurijad väidavad, et ajateenistus on palgakulu arvestades majanduslikult mõistlikum variant AVF-st (Pfaffenzeller 2010, 483). Sama kinnitas Ameerika Ühendriikide kongressile koostatud raport, et üleminek ajateenistusele AVF-le tõstis aastaseid kulusid rohkem kui kolme miljardi võrra just peamiselt suurenenud personalikulude tõttu (US GAO, 1978).

Samas on teisi uurijaid, kelle sõnul ei saa ajateenistuse majanduslikku kulu hinnata üksnes madalamate personalikulude järgi. Pfaffenzeller (2010) tõi samuti oma töös välja, et arvesse ei tohiks võtta ainult riigieelarve kulu poolt, vaid ka suure hulga tööjõu eemalviibimist tööturult, mis piirab riigi majanduse kasvu ning osutub seetõttu saamata jäänud kasu ehk nn alternatiivkulu tõttu riigile tervikuna majanduslikult kallimaks variandiks (Pfaffenzeller 2020, 484). Sama argument kõlas ka mõni aasta pärast USA-s ajateenistuse ära kaotamist Dwight R. Leelt ja Robert McNownilt (1974), kui nad juhtisid tähelepanu, et ajateenistus üksnes näis odavam AVF-st, kuna ajateenistuse puhul on kulud n-ö hajutatud majanduse peale laiemalt (Lee & McNown 1974). Empiiriliselt testisid Asal ja kolleegid (2017) majandusliku heaolu taseme muutuja mõju ajateenistusele, ent nemad seost ei leidnud (Asal *et al.* 2017, 1473), mis võis olla tingitud sellest, et autorid kasutasid muutuja operatsionaliseerimiseks kokkupanud indeksi energia kulu inimese kohta. Kuivõrd võib eeldada, et riigid püüavad teha teadmusele põhinevaid otsuseid, eriti struktuursete muutuste puhul nagu relvajõudude värbamismudel on, võiks eeldada, et hinnatakse ka muutuse majanduslikke mõjusid. Seejuures paistab akadeemilisest kirjandusest, et majanduslikke mõjusid arvestades on ajateenistus riigile kulukam kui AVF mudel. Tõenäoliselt on riigid, mille majanduslik tase on kõrgem, võimelised paremini absorbeerima ajateenistus majanduslikke mõjusid ehk võib eeldada, et kõrgema majandusliku heaoluga riigid rakendavad suurema tõenäosusega ajateenistust kui madalama majandusliku heaoluga riigid.

Kokkuvõte

Teoreetilises raamistikus käsitletu põhjal võib eeldada, et kehvema julgeolekuolukorraga riikides on suurem vajadus sõjaväelise personali järele, mida püütakse ajateenistuse mudelit kasutades tagada, ning eelduslikult võiks sama kehtida ka vastupidi ehk julgeolekuolukorra paranedes

väheneb vajadus inimressursi järele relvajõududes, mistõttu riigid kaaluksid ajateenistuse asendamist AVF-ga. Varasemate uuringute tulemused on näidanud seost riigi julgeolekuolukorra ja ajateenistuse olemasolu vahel. Teooria põhjal saab öelda, et külma sõja lõpp ehk teatav üldine julgeolekuolukorra paranemine on andnud hoogu liberaalsete väärtuste prevaleerimisele, peamiselt isikuvabaduste järgimise olulisusele. Kuivõrd ajateenistus on institutsioon, mis seab piirid kodaniku vabadustele, siis näib, et ajateenistus ja isikuvabaduste kõrgem väärtustamine on omavahel vastuolus. Teoreetikud on väitnud, et ka siin on põhjuseks julgeolekuolukord. Ent sama julgeolekutaseme korral võiks eeldada, et kõrgemalt isikuvabadusi väärtustavates riikides kehtestatakse väiksema tõenäosusega ajateenistust. Olulise faktorina on nähtud ka ajateenistuse majanduslikku aspekti. Kuis majandusteadlased on möönnud, et ajateenistus võib riigieelarve kulude poolest olla odavam variant AVF-st, on nad toonud esile ka ajateenistuse puhul saamata jäänud majandusliku kasu (alternatiivkulu), mis muudab ajateenistuse AVF-st pigem majanduslikult kallimaks. Ratsionaalsed riigid analüüsivad ka poliitikate majanduslikke mõjusid, mistõttu võib eeldada, et kõrgema majandusliku heaoluga riikides, kes võiksid ajateenistuse alternatiivkulu olla võimelisemad taluma, rakendatakse ajateenistuse mudelit suurema tõenäosusega.

2. Metoodika

2.1. Eesmärk ja uurimisküsimused

Käesolevas töös uuritakse ajateenistuse olemasolu seletavaid tunnuseid. Muutujaid, mille seost ajateenistuse olemasoluga kontrollitakse, on riigi julgeolekuolukord, individuaalsete vabaduse väärtustamise tase riigis ja riigi majandusliku heaolu tase.

Eesmärgist tulenevalt on püstitatud kolm uurimisküsimust:

1. Kuidas seletab riigi julgeolekuolukord tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?
2. Kuidas seletab individuaalsete vabaduste väärtustamise tase ühiskonnas tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?
3. Kuidas seletab riigi majandusliku heaolu tase tõenäosust, et riigis on ajateenistus kasutusel?

Seatud uurimisküsimustele ning teoreetilisele raamistikule tuginevalt püstitati töös kolm hüpoteesi:

H1: Riigid, mille julgeolekuolukord on halvem, rakendavad suurema tõenäosusega ajateenistust.

H2: Riikides, kus väärtustatakse isikuvabadusi rohkem kui teistes riikides, rakendavad julgeolekuolukorra samasuse korral väiksema tõenäosusega ajateenistust.

H3: Riigid, mille majanduslik heaolu on kõrgem, rakendavad suurema tõenäosusega ajateenistust.

2.2. Andmestiku kirjeldus

2.2.1. Ajateenistus

Et katsetada töös püstitatud hüpoteese, tuleb kontseptsioone mõõta ehk muutujad tuleb operatsionaliseerida. Sõltuva muutujana ehk millele avalduvaid mõjusid uuritakse on ajateenistuse olemasolu. Ajateenistuse olemasolu määramisel lähtuti teoreetilises raamistikus välja toodud ajateenistuse definitsioonist, mille kohaselt ajateenistus on riigi seadusjärgne

poliitika, mille eesmärk on värvata kodanikke riigi relvajõududesse, et kaitsta riigi suveräänsust ja territooriumi ning, mis toetub jõu kasutamisele või sellega ähvardamisele. Et määrata, mis riikides on ajateenistus kasutusel ja millistes mitte, kasutati The World Factbooki (TWF) 2021. aasta andmeid. Kuivõrd käesoleva töö analüüsis vaadeldi konkreetselt 2017. aasta seisuga ning varasemaid kui 2021. aasta andmestikku ajateenistuse olemasolust ei olnud leida, otsustati kasutada 2021. aasta TWF-i andmeid ajateenistuse olemasoluks. Kui tekkis põhjendatud kahtlus, et 2017. aasta seis ajateenistuse olemasolu kohta riigis võis erineda 2021. aasta andmetest, näiteks Rootsi puhul, siis kontrolliti kahtlust teiste vabalt kättesaadavate allikate põhjal. TWF on USA Luure Keskagentuuri poolt hallatav veebileht, mis koondab erinevat infot maailma riikide kohta (TWF, 2025). TFW sõjaväeteenistuse vanuse ja kohustuse alalehel on märgitud 178 riiki, millest 175 kohta on sõjaväekohustust puudutavat infot (TWF, 2021).

2.2.2. Julgeoleku muutuja

Tuleb tõdeda, et riigi julgeolekuolukorra mõõtmiseks ei ole akadeemilises kirjanduses kasutatud ühte selget parameetrit. Töös on kasutatud selleks Center for Systemic Peace'i (CSP) suurte poliitiliste konfliktide episoodide (*MEPV Major Episodes of Political Violence*) 1946-2018 andmestikku. MEPV andmestikus on eritüüpi poliitiliste konfliktide andmeid 180 riigi kohta (CSP, 2022). CSP lisab oma MEPV andmestikku iseseisvaid riike, mille kogu populatsioon ulatub viimaste saadaolevate andmete põhjal üle 500 tuhande (2021. aastal 167 riiki) (CSP, 2022). Kuna ajaperiood, mille kohta andmeid on lisatud ulatub 1946. aastast kuni 2018. aastani, siis selle aja jooksul on nii mõnedki riigid lakanud eksisteerimast ja moodustunud uusi riike, näiteks Nõukogude Liit, Saksamaa ühinemine, Jugoslaavia jne. Käesolevas töös ei kasutatud eksisteerimise lõpetanud riikide andmeid. Erandina on loetud Nõukogude Liidu andmed Venemaa, Lääne-Saksamaa andmed Saksamaa Liitvabariigi ning Serbia ja Montenegro Föderatsiooni andmed Serbia andmete alla, sest nende puhul võis eeldada, et just need riigid domineerisid eelnevalt eksisteerinud (liit)riikide poliitikat. Riikide kohta on andmeid nende iseseisvumisest alates ehk mõnede riikide, näiteks endiste sotsialistlike satelliitriikide nagu Balti riikide, kohta on andmeid nende taasiseseisvumisest alates. MEPV-d on koodiraamatu autor Monty G. Marshall defineerinud järgnevalt: „MEPV hõlmab endast vähemalt 500 „otseselt seotud“ surmajuhtumit ning ulatub intensiivsuse tasemeni, kus vägivald on nii süstemaatiline kui ka järjepidev [ingl. k. *sustained*] ehk standardnäit on 100 „otseselt seotud“ surmajuhtumit aasta kohta“ (Marshall 2019, 7).

Konfliktidele on antud magnituud skoor, ajaline kestvus aastates ning määratud ühte kategooriasse seitsmest: rahvusvaheline vägivald, rahvusvaheline sõda, rahvusvaheline iseseisvussõda, riigisisene vägivald (ingl. k. *civil violence*), kodusõda, etniline vägivald ja etniline sõda (Marshall 2019, 2). Iga konflikti puhul on määratud riigile magnituud skoor, mille määramisel on võetud arvesse kogu konfliktist tulenevat mõju „otseselt mõjutatud ühiskondadele“ (Marshall 2019, 7). Magnituud skooride skaala ulatub nullist kümneni, kus null märgib konflikti puudumist ning 10 täielikku laastatust (Marshall 2019, 7). Konflikti ühiskondliku mõju hindamisel on arvesse võetud erinevaid faktoreid, nagu riigi võimekusi (ingl. k. *state capabilities*), eesmärkide intensiivsust, surma ja purustuste ala suurust, elanikkonna ümberasustumist ning konflikti kestvust (Marshall 2019, 7). Magnituud skoor on märgitud iga konflikti kestvusaasta kohta eraldi ning iga mõjutatud riigi kohta eraldi (Marshall 2019, 2). Mõjutatud riigina klassifitseeritakse riiki, mille territoorium on konfliktist mõjutatud ehk kui konflikt, milles vaadeldav riik osaleb, toimub täielikult teises riigis, siis seda vaadeldava riigi puhul arvesse ei võeta (Marshall 2019, 2,7). Kui ühes riigis toimub mitu sama kategooria konflikti aastas, siis magnituud skoorid on summeeritud (Marshall 2019, 2). Magnituud skooride eesmärk on muuta konfliktid omavahel suhtelisel skaalal võrreldavaks (Marshall 2019, 7).

MEPV-de andmestikus märgiti, et kuna riigi julgeolekut ei mõjuta üksnes riigi enda konfliktide dünaamika ja esinemine, vaid ka ümbruses toimuv, on andmestikus magnituud skoores agregeerides loodud ka muutujad või indeksid, mis peegeldavad riigi naaberriikide konfliktide skoores (Marshall 2019, 4). Esmalt agregeeriti kõik vaadeldava riigi enda sisemiste ja välimiste konfliktide magnituud skoorid iga aasta kohta eraldi ning saadi vastavalt näitajad CIVTOT ja INTTOT (Marshall 2019, 4). Sisemiste konfliktide kategooria hulka loeti järgmised konfliktitüübid: riigisisene vägivald, kodusõda, etniline vägivald ja etniline sõda (Marshall 2019, 2). Välimiste konfliktide kategooria hulka loeti rahvusvaheline vägivald ja rahvusvaheline sõda (Marshall 2019, 2). Iseseisvussõja kategooria ei liigitatud kummagi alla, kuna need toimuvad n-ö enne riigi iseseisvumist ning käesoleva töö analüüsis iseseisvussõja andmeid ei arvestatud samal põhjusel. CIVTOT ja INTTOT kategooriate loomise järel summeeriti vaadeldava riigi naabrite CIVTOT-id ja INTTOT-id nii, et saadi vastavalt uued näitajad TOTCIV ja TOTINT, mis näitavad vastavalt riigi naabrite sisemiste konfliktide ja välimiste konfliktide magnituud skooride summasid ühe aasta kohta (Marshall 2019, 8). Riigi naabrid on MEPV andmestikus defineeritud kui riigid, mis jagavad maapiiri või veepiiri, mille laius jääb alla kahe miili (Marshall 2019, 4).

Seega andmestikus Eesti naabritena klassifitseeritud üksnes Läti ja Venemaa. Kuigi võib eeldada, et näiteks Eesti julgeolekut mõjutab ka Soomes ja Rootsis toimuv, on siiski käesoleva töö analüüsis kasutatud Marshalli (2019) ehk CSP loodud naaberriikide määratlusel põhinevate indeksite andmeid, sest naaberriikide indeksite ümberarvutamine ületaks käesoleva töö mahtu.

Sarnaselt naaberriikide sise- ja väliskonfliktide indeksitele (TOTCIV ja TOTINT) on MEPV-de andmestikus loodud ka vaadeldava riigi regiooni sise- ja väliskonfliktide indeksid REGCIV ja REGINT. Need on saadud sarnaselt TOTINT-ile ja TOTCIV-ile arvutustele ehk summeeritud vaadeldava riigi „poliitiliselt asjakohase“ regiooni riikide vastavad magnituud skoorid ning saadud vaadeldava riigi regiooni julgeolekut peegeldavad indeksid REGCIV ja REGINT iga aasta kohta eraldi (Marshall 2019, 5). Regioone on kokku 10 ning osad riigid on klassifitseeritud kuni kolme erinevasse regiooni (Marshall 2019, 5). Regioonid on määratud nii, et Aafrika on jaotatud viieks ehk Põhja-, Lõuna-, Ida- ja Lääne-Aafrika; Aasia jaotatud Lõuna- ja Ida-Aasiaks; Euroopa ja Põhja-Ameerika üheks regiooniks; Lähis-Ida eraldi regiooniks ning Ameerika Lõuna- ja Kesk-Ameerikaks (Marshall 2019, 16-17). Mitmesse regiooni kuuluvate riikide REGCIV-i ja REGINT-i arvutamisel on võetud aritmeetilised keskmised mitme regiooni näitajatest (Marshall 2019, 5). Viimaks on mõned riigid klassifitseeritud „isoleeritud riikidena“, millele Marshalli (2019) kohaselt regiooni kontekst puudub, näiteks Austraalia, Comoros või Fiji (Marshall 2019, 5). Nagu naaberriikide määratluse puhul, lähtuti regiooni kategooriate puhul samuti Marshalli (2019) kirjeldusest käesoleva töö analüüsis, kuna ümberklassifitseerimine oleks olnud antud töö mahtu arvestades ebamõistlik.

MEPV andmestiku koostasid CSP-ga seotud uurijad avalike andmete põhjal ning kontrolliti üle teiste saadaolevate andmete põhjal (ingl. k. *cross-checked*).

2.2.3. Isikuvabaduste väärtustamise muutujad

Isikuvabaduste väärtustamise kontseptsiooni operatsionaliseerimist alustati European Value Survey ja World Value Survey (EVS/WVS) ühise 2017-2022 andmestiku põhjal. Nii EVS-i kui WVS-i puhul on tegemist küsitlustega, mis uurivad inimestelt sotsiaalsete, poliitiliste, majanduslik, religioossete ja kultuuriliste teemade kohta (WVS, *n.d.* A). EVS-i ja WVS-i puhul on tegu erinevate küsimustikega, mille peamised erinevused tulenevad uuritavate riikide geograafiast (EVS keskendub Euroopale, WVS maailmale laiemalt) ja koostatud küsimustest (WVS, 2024). Siiski on teatud küsimused mõlemas küsitluses samad, mis moodustavad

andmestiku ühisosa (WVS, 2024). EVS-i küsitlus viidi läbi 36 riigis ning WVS-i küsitlus 66 riigis (WVS, 2024). Sealjuures viidi mõlemad küsitlused läbi 10 riigis (WVS, 2024). Seega EVS-i ja WVS-i ühises andmestikus on kajastatud 92 riigi kodeeritud küsitlustulemused (WVS, 2024).

Käesolevas töös võeti isikuvabaduste väärtustamise mõõtmisel eeskujuna politoloogide Ronald Ingleharti ja Christian Welzeli välja töötatud kultuuride kaardi kontseptsioonist. Inglehart ja Welzel argumenteerisid, et sotsiaalmajanduslikku arengut on võimalik kujutada kaardil, mille üheks dimensiooniks on traditsioonilised versus sekulaar-ratsionaalsed väärtused ning teiseks dimensiooniks ellujäämise versus eneseväljenduse väärtused (WVS, *n.d.* B). Antud töö kontekstis on oluline ellujäämise versus eneseväljenduse väärtuste dimensioon. Ellujäämisväärtused on seotud füüsilise ja majandusliku turvalisusega ja stabiilsusega (WVS, *n.d.* B). Kõrgete ellujäämisväärtuste väärtustamist ühiskonnas seostatakse etnotsentristlike vaadetega ning madala usalduse ja tolerantsusega (WVS, *n.d.* B). Eneseväljenduse väärtused on seotud keskkonnakaitse, vähemuste tolerantsusega ning suurema osalusega poliitiliste ja majanduslike otsuste langetamises (WVS, *n.d.* B). Mõlemale dimensioonile on küsitlusandmete põhjal arvatud üks näitaja, mis on saadud 10 indikaatori faktoranalüüsi teel (WVS, *n.d.* B). Eneseväljenduse väärtuste dimensiooni arvutamisel on arvesse võetud konkreetset suhtumist homoseksuaalsusse, aborti, rahvusliku identiteedi väärtustamist, postmateriaalsuse väärtustamist ning isikliku autonoomia väärtustamist (WVS, *n.d.* B). Ellujäämisväärtuste versus eneseväljenduse dimensiooni näitaja puhul jäävad väärtused -2,5 ja +3,5 vahemikku, kus madalam väärtus tähendab, et riigis väärtustatakse rohkem ellujäämisega seotud väärtusi ning sama kehtib vastupidi (WVS, *n.d.* B).

Kuna 92 riigi EVS/WVS-i andmed jäid esialgu väheks, otsustati isikuvabaduste väärtustamist mõõta ka teise muutujaga, milleks oli Freedom House'i (FH) poliitilisi õigusi ja kodanikuvabadusi mõõtvat küsitlust „Freedom in the World“ andmed. Küsimused, millele FH vastuseid otsib, on tuletatud ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioonis sätestatud õiguste ja vabaduste pealt (FH 2018, 1). FH 2017. aasta andmestiku koodiraamatu kohaselt oli vaadeldavaid riike 195 ning vaadeldavaid territooriume 14 ehk kokku 209 juhtumit (FH 2018, 1). 2017. aasta andmestiku jaoks hindas poliitiliste õiguste ja kodanikuvabaduste seisut riikides üle 130 analüütiku, teadlase ja nõuniku, mille tulemusel anti riigile võimalikult objektiivne skoor iga

kriteeriumi kohta (FH 2018, 3). Poliitiliste õiguste ja kodanikuvabaduste hindamiseks pandi skoor vastavalt 10-le ja 15-le indikaatorile (FH 2018, 3). Iga indikaatori eest oli võimalik saada 0-4 punkti, kus null tähistas kõige madalamat vabaduse astet ja neli kõige suuremat (FH 2018, 3) ehk tegemist on suhteskaalaga. Poliitiliste õiguste blokk on jaotatud kolme alakategooriasse (valimiste protsess, poliitiline pluralism ja osalus, valitsusorgani toimimine) ning kodanikuvabaduste blokk nelja alakategooriasse (väljendus- ja veendumusvabadus, kogunemisvabadus, õigusriik ning personaalautonoomia ja isikuvabadused) (FH 2018, 3). Käesolevas töös kasutati konkreetselt kodanikuvabaduste bloki autonoomia ja isikuvabaduste alakategooria koondtulemusi. See kategooria koosnes neljast küsimusest, mille vastuste põhjal pandi paika riigi skoor. Küsimused uurisid selle kohta, kui vabad on inimesed liikuma ja elupaika valima; omama kinnisvara ja tegelema ettevõtlusega; otsustama oma sotsiaalsete suhete ja välimuse üle; ning nautima võimaluste võrdsust ja vabad majanduslikust eksploatatsioonist ((FH 2018, 15-17). Autonoomia alakategooria eest oli riigil kokku võimalik saada 0-16 punkti ehk kuni neli punkti iga küsimuse kohta (FH 2018, 15).

2.2.4. Majandusliku heaolu muutuja

Majandusliku heaolu muutuja operatsionaliseerimiseks kasutati töös Maailmapanga 2017. aasta andmeid riikide sisemajanduse kogutoodangust (SKT) elaniku kohta 2017. aasta USA dollari väärtuses (ingl. k. *current US\$*). SKT mõõdab kogu toodetud kauba ja teenuste, maksude ja dotatsioonide, mida pole kaupade hindadesse lisatud, väärtust ühes riigis ühe riigi elaniku kohta (Maailmapank, 2025). SKT näitaja on võetud just elaniku kohta, et muuta riikide väärtused võrreldavaks. Sisuliselt on SKT elaniku kohta muutuja puhul tegemist mõõdikuga, mis peegeldab majandusliku tegevuse tulemit (Aitken 2019, 3), mille suurenemine annab märku suurenevast majandustegevusest. Suurenev majandustegevus tähendab tüüpiliselt suurenevaid sissetulekuid ning omakorda suuremat inimeste heaolu. Kuivõrd teoreetilise raamistiku põhjal saab väita, et ajateenistus on alternatiivkulu arvestamisel majanduslikult kulukam variant AVF-st, sobib SKT elaniku kohta just seda kontseptsiooni mõõtma.

2.3. Analüüsimeetod ja piirangud

Töös seatud hüpoteeside kontrollimiseks kasutati andmeanalüüsitarkvara R. Andmeanalüüsimeetodina kasutati logistilist regressioonanalüüsi, mis võimaldas uurida pidevate

sõltumatute muutujate mõju binaarsele sõltuvale muutujale. Jooniste tegemiseks kasutati andmetöötlusprogrammi pakette „ggplot2“ ja „sjPlot“ ning tabelite koostamiseks paketti „stargazer“. Loodud mudelit seletusvõime arvutamiseks kasutati paketti „pscl“, millega oli võimalik arvutada pseudo R^2 . Antud statistika näitab osakaalu, mida vaadeldavas mudelis olevad sõltumatud muutujad on võimelised sõltuva muutuja variatsioonist seletama (UCLA, 2011). Mida kõrgem on pseudo R^2 , seda suurem on seletusvõime. Antud töös oli sõltuvaks muutujaks ajateenistuse olemasolu ning sõltumatuteks muutujateks julgeolekuolukord, isikuvabaduste väärtustamine ning majanduslik heaolu. Analüüsiühikuks oli riik. Vaadeldav ajahetk oli 2017. aasta.

Kuigi julgeoleku muutuja andmed pärinevad MEPV-de 1946-2018 andmestikest, tuli töös kasutada MEPV-de alaandmestiku, mis sisaldas kuni 2012. aastani väärtusi, sest alaandmestikus oli lisaks riigi enda konfliktidele (INTOT ja CIVTOT) välja toodud ka andmed riigi naabrite konflikti-indeksitest (TOTCIV ja TOTINT) ja regiooni konflikti-indeksitest (REGCIV ja REGINT), mille kasutamine oli antud töös põhjendatud. Naaberriikide ja regiooni konflikti-indeksite kaasamine võimaldas paremini julgeolekuolukorda mõõta ning, kuna vaadeldi pikaajast julgeolekuolukorda, ei peetud tõenäoliseks, et viieaastane vahe maailma mastaabis vaadatuna riikide pikaajast julgeolekuolukorda drastiliselt muutnud oleks. Ka EVS/WVS-i muutuja puhul arvestati töös, et 2017-2022 andmestik ei pruugi sajaprotsendiliselt kajastada just 2017. aasta olekut kõigi riikide isikuvabaduste väärtustamise näitajate puhul, ent tehti uurijaotsus ka siinkohal aktsepteerida piirangut. Mõistuspäraselt ei ole ühiskonnas isikuvabaduste väärtustamine ka nähtus, millel oleks iga-aastaselt suur kõikumine. Pigem on tegu stabiilsema näitajaga. Valimisse sai 79 riiki, mille puhul oli kõikide kasutatavate muutujate andmed vaadeldavast ajahetkest kättesaadavad. See on samuti käesoleva töö andmete piirang, kuna väikesearvulise valimi tõttu ei pruugi kõik populatsioonis ehk päris elus eksisteerivad seosed muutujate vahel välja tulla. Kuivõrd 79 riigist koosnev valim on logistilise regressioonanalüüsi puhul väike valim, aktsepteeriti statistilise olulisuse määratlemisel vea tõenäosust kuni 10 protsenti ehk p-väärtust kuni 0,1.

2.4. Andmete korrastamine

Andmete korrastamine algas muutujate andmete kokku koondamisega üheks terviklikuks andmestikuks. Ajateenistuse olemasolu puhul oli tegu binaarse muutujaga, kus „0“ väljendas ajateenistuse puudumist riigis ning „1“ selle olemasolu. Valimisse võetud riikidest rakendas ajateenistust 30 riiki ning 49 riiki ei rakendanud. Majandusliku heaolu muutuja väärtused ehk SKT elaniku kohta väärtused teisendati ühelistest tuhandeliteni ehk väärtus üks tähendas ühte tuhandet USA dollarit elaniku kohta. Seejärel ümardati väärtused sajandikeni. Selline teisendamine ja ümardamine võimaldas SKT näitaja väärtusi paremini hoomata analüüsis. SKT elaniku kohta muutuja väärtuste vahemik ulatus 0,75 (Etioopia) ligi 83 tuhande USA dollarini (Šveits) (Tabel 1). Valimi riikide aritmeetiline keskmine väärtus SKT elaniku kohta oli veidi üle 18 tuh USD ning mediaannäitaja ligikaudu 10 tuh (Tabel 1). EVS/WVS muutuja peegeldab ellujäämisväärtuste versus eneseväljenduse väärtuste dimensiooni läbi indeksi, mille väärtused jäävad vahemikku -2,5 ja +3,5. Positiivne väärtus indikeerib, et riigis väärtustatakse isikuvabadusi kõrgemalt kui ellujäämisväärtusi ning sama ka vastupidi. EVS/WVS-i väärtuste aritmeetiline keskmine jäi 0,17 ning mediaan -0,14 punkti juurde (Tabel 1). FH muutuja peegeldab samuti isikuvabaduste väärtustamist ning selle võisid väärtused jääda vahemikku 0-16, kus neli oli minimaalseim tulemus valimi riikide seas ja 16 maksimaalseim (Tabel 1). Ka siin peegeldas suurem väärtus kõrgemat isiklikku autonoomiat ja isikuvabadusi riigis. FH muutuja aritmeetiline keskmine oli 10,84 ning mediaan 11 (Tabel 1). Julgeoleku muutuja jaotus kuueks indeksiks, mis peegeldasid riigi enda, vaadeldava riigi naabrite ning vaadeldava riigi regiooni välimiste ja sisemiste konfliktide indeksite magnituud skooride keskmisi. Et julgeoleku indekseid oleks võimalik riigiti võrrelda, leiti iga riigi vastava konflikti-indeksi aritmeetiline keskmine. Kuna osad riigid on eksisteerinud kauem kui teised, mis võis keskmist väärtust moonutada, otsustati aritmeetilised keskmised arvutada vahemikus 1988-2012 ehk 25 aasta perioodi pealt. Taoline ajavahemik oli mõistlik ka seetõttu, et 25 aastast varem toimunud konfliktid ei pruugi enam olla relevantset, kui poliitikakujundajad langetavad otsuseid ajateenistuse rakendamise kohta. Kõigi alaindeksite puhul oli minimaalseim võimalik väärtus null ning maksimaalseim väärtus olenes indeksist (Tabel 1).

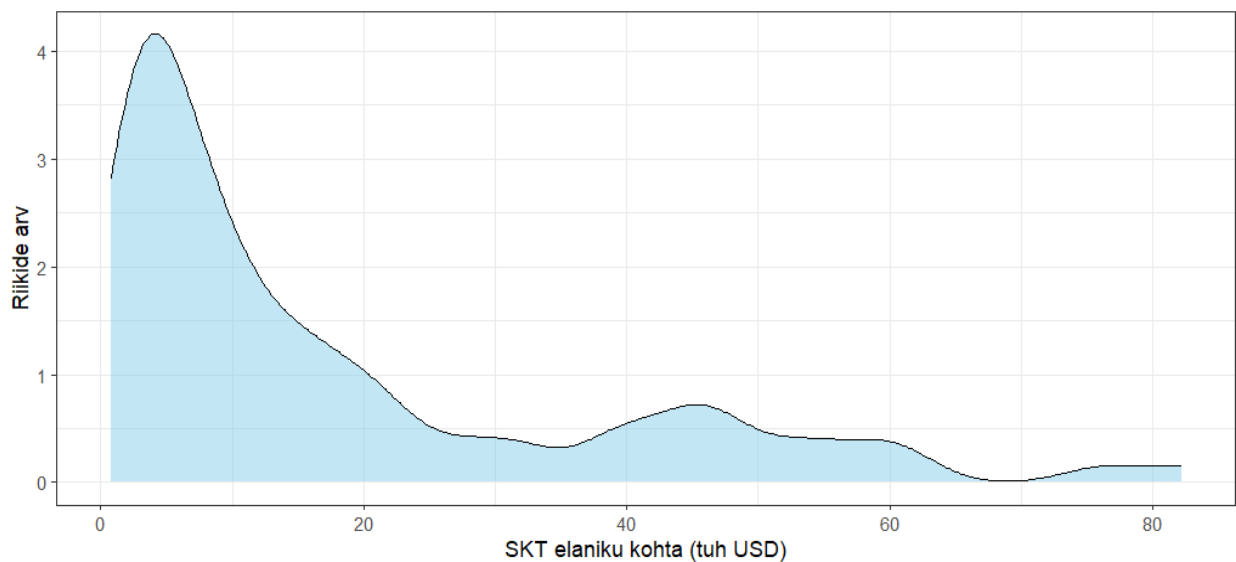
Tabel 1. Logistilises regressioonianalüüsid kasutatavad muutujad

Muutujad	Juhtumite arv	Keskmine	Mediaan	Standardhälve	Minimaalne väärtus	Maksimaalne väärtus
Ajateenistuse olemasolu	79	-	-	-	0	1
SKT elaniku kohta (tuh USD)	79	18,16	9,86	19,60	0,75	82,25
EVS/WVS	79	0,17	-0,14	1,24	-2,23	3,11
Freedom House (FH)	79	10,84	11	3,73	4	16
Keskmine INTTOT	79	0,09	0	0,35	0	2,76
Keskmine CIVTOT	79	0,53	0	1,01	0	4,56
Keskmine TOTINT	79	0,36	0,04	0,86	0	5,08
Keskmine TOTCIV	79	2,81	1,81	3,97	0	22,36
Keskmine REGINT	79	1,02	0,28	1,47	0	5,52
Keskmine REGCIV	79	11,36	7,82	6,22	0,24	27,28

Allikas: autori koostatud

3. Andmeanalüüs

Andmeanalüüs algas sõltumatute muutujate väärtuste jaotuse (hajuvuse) uurimisega. Kuna SKT elaniku kohta muutuja puhul olid väärtused koondunud alumisse otsa (Joonis 1) ning sama ka julgeoleku muutuja indeksite puhul, siis otsustati majandusliku heaolu ja julgeoleku indeksite väärtused viia logaritmskaalale, mis võimaldas väärtuste jaotusi muuta normaaljaotusele sarnasemaks. Vastasel juhul oleksid esialgsed jaotused moonutanud logistilise regressioonanalüüsi tulemusi. Järgnevad analüüsid teostati kõik SKT ja julgeoleku indeksite logaritmitud kujul muutujatega.

Joonis 1. SKT elaniku kohta logaritmitamata muutuja väärtuste jaotus

Allikas: autori koostatud Maailmapank, 2025 andmetel

Pärast majandusliku heaolu ja julgeoleku indeksite logaritmitamist testiti kõiki muutujaid eraldi ajateenistuse olemasolu muutuajaga läbi logistilises regressioonanalüüsis. Selleks loodi logistilised regressioonmudelid, mille tulemused on välja toodud tabelis 2. Testitud muutujatest osutus statistiliselt oluliseks ($p < 0.1$) seos ajateenistuse olemasolu ja regioonis toimuvate rahvusvaheliste konfliktide indeksi (REGINT) vahel. Seos oli positiivne ehk võis järeldada, et mida rohkem ja hävitavamat konflikti riigi regioonis on, seda suurema tõenäosusega rakendatakse riigis ajateenistust. Tulemuse puhul tuleb aga arvesse võtta, et REGINT-i indeksi

seletusvõime on üksnes ligi 4,5 protsenti ajateenistuse olemasolust (pseudo R^2 on 0,0452) (Tabel 2).

Tabel 2. Muutujate seosed üksikult testitult logistilise regressioonanalüüsi teel

	Sõltuv muutuja								
	Ajateenistuse olemasolu (0=puudub)								
	(1)	(2)	(3)	(4)	(5)	(6)	(7)	(8)	(9)
Log. SKT elaniku kohta	-0.022 (0.197)								
EVS/WVS		-0.128 (0.193)							
Freedom House			-0.043 (0.063)						
Log. keskmine INTTOT				-0.327 (1.244)					
Log. keskmine CIVTOT					-0.397 (0.528)				
Log. keskmine TOTINT						0.855 (0.621)			
Log. keskmine TOTCIV							0.432 (0.285)		
Log. keskmine REGINT								0.830* (0.442)	
Log. keskmine REGCIV									0.757 (0.485)
Vabaliige	-0.287 (1.823)	-0.472** (0.234)	-0.025 (0.709)	-0.471* (0.243)	-0.380 (0.272)	-0.675** (0.270)	-0.920** (0.375)	-0.947*** (0.342)	-2.318* (1.209)
Juhtumite arv	79	79	79	79	79	79	79	79	79
Pseudo R-ruut (Cox-Snell)	2e-04	0.0057	0.006	9e-04	0.0074	0.0248	0.0293	0.0452	0.0339
Märkus	*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01								

Allikas: autori koostatud

3.1. Mudelite testimised

Muutujate võimalike üksikmõjude hindamise järel tuli uurida ka muutujate mõjusid samaaegselt ehk koostada vastavad logistilise regressioonanalüüsi mudelid. Esmalt kontrolliti majandusliku

heaolu (SKT elaniku kohta) ja isikuvabaduste väärtustamise (EVS/WVS ja FH) muutujate korrelatsioone, sest mõistlikult võivad need muutujad olla omavahel seotud. Mainitud muutujate omavahelised korrelatsioonikordajad (R^2) olid vahemikus ligikaudu 0,78 kuni 0,82. Korrelatsioonikordaja väärtus näitab osakaalu variatsioonist, mis on kahe muutuja vahel seotud. Sotsiaalteaduste kontekstis hinnatakse tugevaks korrelatsiooniks korrelatsioonikordaja absoluutväärtust üle 0,5 ($R^2 > +/- 0,5$). Seega antud juhul oli SKT, EVS/WVS ja FH muutujate vahel tugev korrelatsioon. Kuna mainitud kolm muutujat on väga tihedalt omavahel seotud, siis on võimalik, et nad mõõdavad sama nähtust. Faktoranalüüs kinnitas seda (Tabel 3) ning võimaldas latentse nähtuse koondada ühte muutujasse. Seetõttu oli mõistlik luua antud kolmest muutujast üks ühine nn riigi üldist heaolu peegeldav muutuja.

Samuti said kontrollitud julgeoleku indeksite korrelatsioonid. Korrelatsioonitestist selgus, et riigi enda konflikti-indeksite (INTTOT ja CIVTOT) korrelatsioonid riigi naabri konflikti-indeksite (TOTINT ja TOTCIV) ning riigi regiooni konflikti-indeksitega (REGINT ja REGCIV) on alla 0,5, samas kui naabri ja regiooni konflikti-indeksite vahel olid korrelatsioonid suuresti üle 0,5. See näitab, et riigi enda konflikti-indeksid on nõrgalt seotud naabri ja regiooni konflikti-indeksitega. Juhtudel, mil riigi naabril on konflikt, on väga tõenäoline, et see sama konflikt on kajastatud ka regiooni konflikti-indeksis. See aga tingib olukorra, kus mõlemad indeksid suuresti mõõdavad sama nähtust. Ka siinpuhul kinnitas seda faktoranalüüs (Tabel 4). Seetõttu oli mõistlik luua üks uus riigi välisjulgeolekut väljendav tunnus nimetusega WARFAC üksnes naabri ja regiooni konflikti-indeksite baasil, jättes riigi enda konflikti-indeksid faktoranalüüsist välja. Loodud WARFAC-i muutuja faktoranalüüsi laadungid olid muutujate puhul vahemikus ligi 0,65 kuni 0,88 ning variatiivsuse näit ligi 0,57 (Tabel 4).

Tabel 3. Heaolu muutuja faktoranalüüsi tulemused

Muutujad	Heaolu muutuja		
	SKT elaniku kohta	EVS/WVS	FH
Faktoranalüüsi laadungid	0.902	0.859	0.908

Variatiivsus	0.792
---------------------	-------

Allikas: autori koostatud

Tabel 4. Julgeoleku indeksite faktoranalüüsi tulemused

Muutujad	WARFAC			
	Log. keskmine TOTINT	Log. keskmine TOTCIV	Log. keskmine REGINT	Log. keskmine REGCIV
Faktoranalüüsi laadungid	0.651	0.692	0.877	0.770
Variatiivsus	0.566			

Allikas: autori koostatud

Peale faktoranalüüsiga uute muutujate loomist testiti neid samuti esmalt ükshaaval ajateenistuse olemasoluga ning seejärel ühistes mudelites. Heaolu muutuja ja ajateenistuse olemasolu vahel statistiliselt olulist seost ei esinenud, kuid WARFAC-i muutuja ja ajateenistuse vahel see leiti ($p < 0,05$). Seos oli positiivne ning WARFAC-i muutuja seletusvõime oli ligikaudu viis protsenti. Kuivõrd WARFAC-i muutuja „sisaldab“ juba käsitletud REGINT-i indeksit ning seletusvõime paranes vaid ligi pool protsenti, võib siinpuhul olla peamiseks seose tekitajaks REGINT-i indeks. Sellele võiks viidata ka REGINT-i muutuja kõrge faktoranalüüsi laadung WARFAC-i muutuja puhul (Tabel 4).

Uute muutujate ükshaaval testimise järel loodi logistiline regressioonimudel (mudel 1), mis sisaldas faktoranalüüsist välja jäänud INTTOT-i ja CIVTOT-i indekseid ning heaolu ja WARFAC-i muutujaid. Mudeli loomise eesmärk oli muutujate seletusvõime parandamine läbi ühise mudeli. Antud logistilise regressioonanalüüsi puhul osutus statistiliselt oluliseks seos WARFAC-i muutuja ja ajateenistuse olemasolu vahel ($p < 0,05$) (Tabel 5). Seos oli positiivne, millest võiks järeldada, et julgeoleku ühendmuutuja (WARFAC-i) suurenedes ehk riigi

ümbruskonnas konfliktsuse suurenedes, tõuseb tõenäosus, et riik rakendab ajateenistust, muude tingimuste samaks jäädes. Mudel 1 seletab ligikaudu 9,5 protsenti ajateenistuse olemasolust (Tabel 5).

Tabel 5. Mudeli 1 logistilise regressioonanalüüsi tulemused

	Sõltuv muutuja
	Ajateenistuse olemasolu (0=puudub)
Log. keskmine INTTOT	-1.235 (1.515)
Log. keskmine CIVTOT	-0.797 (0.699)
Heaolu muutuja	0.195 (0.368)
WARFAC	0.892** (0.381)
Vabaliige	-0.228 (0.305)
Juhtumite arv	79
Pseudo R-ruut (Cox-Snell)	0.095
Märkus	* p<0.1; ** p<0.05; *** p<0.01

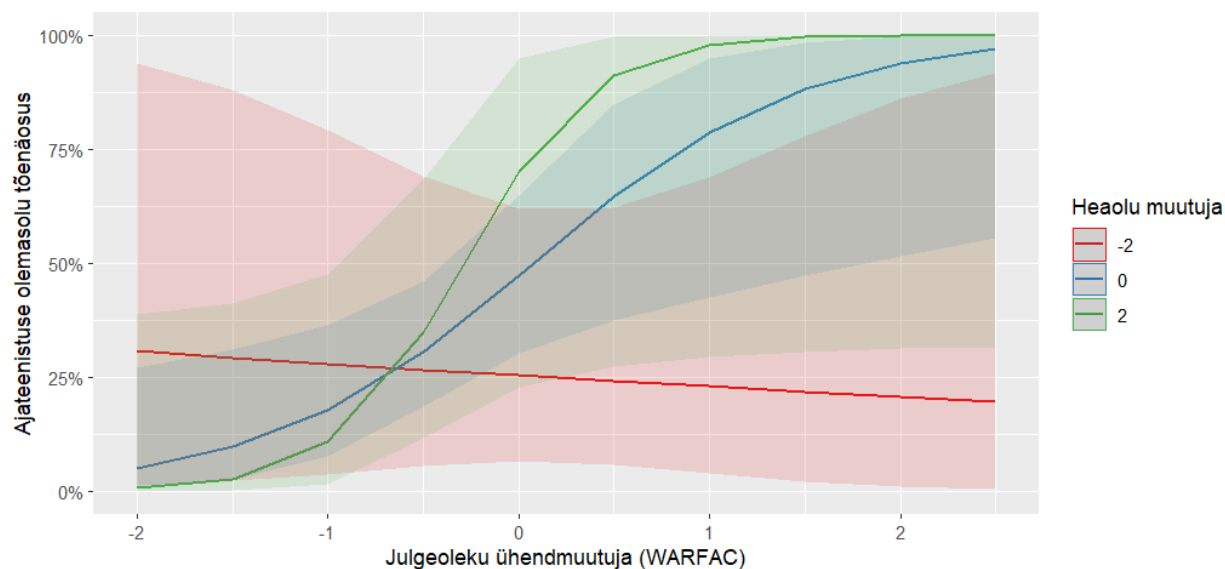
Allikas: autori koostatud

Kuivõrd teoreetilisest raamistikust selgus, et isikuvabaduste muutuja seose avaldumisel võib rolli mängida ka julgeoleku muutuja, siis oli mõistlik kontrollida ka muutujate interaktsiooni ehk kas isikuvabaduste seos ajateenistuse olemasoluga võib sõltuda julgeoleku muutuja väärtustest. Testimiseks koostati uus logistiline regressioonmudel (mudel 2). Logistilise regressioonanalüüsi puhul osutus statistiliselt oluliseks seos ajateenistuse olemasolu ja julgeoleku ühendmuutuja (WARFAC-i) vahel ($p < 0,05$) juhul, kui heaolu muutuja on null (Tabel 6). Mudeli 2 seletusvõime ajateenistuse olemasolu muutuja variatsioonist oli ligikaudu 12,4 protsenti (Tabel 6). Ent seose tõlgendamist on interaktsioonimuutuja korral mõistlikum teha ennustatud tõenäosuste joonise abil (Joonis 2).

Tabel 6. Mudeli 2 logistilise regressioonanalüüsi tulemused

	Sõltuv muutuja
	Ajateenistuse olemasolu (0=puudub)
Log. keskmine INTTOT	-0.894 (1.555)
Log. keskmine CIVTOT	-0.633 (0.679)
Heaolu muutuja	0.483 (0.429)
WARFAC	1.414** (0.566)
Heaolu muutuja ja WARFAC-i interaktsioon	0.773 (0.525)
Vabaliige	0.125 (0.390)
Juhtumite arv	79
Pseudo R-ruut (Cox-Snell)	0.124
Märkus	*p<0.1; **p<0.05; ***p<0.01

Allikas: autori koostatud

Joonis 2. Ajateenistuse olemasolu ennustatud tõenäosused mudel 2 baasil

Allikas: autori koostatud

Joonisel 2 on kujutatud, kuidas ajateenistuse olemasolu tõenäosus muutub, kui muutuvad nii heaolu muutuja kui ka julgeoleku ühendmuutuja (WARFAC-i) väärtused. Jooniselt 2 on võimalik välja lugeda, et madala heaolu (väärtus -2) korral ei oma julgeoleku ühendmuutuja, s.o riigi naabruse ja regiooni konfliktsuse tõus seost ajateenistuse olemasolu tõenäosusega. Samas keskmise heaolu (väärtus 0) ja kõrgema heaolu (väärtus 2) muutuja korral tõstab julgeoleku ühendmuutuja tõus ajateenistuse olemasolu tõenäosust (Joonis 2).

Töö tulemused viitavad, et ajateenistuse olemasolu on positiivselt seotud riigi julgeolekuolukorra ja üldise heaolu koosmõjuga. Mitme logistilise regressioonanalüüsi tulemusel nähtus, et statistiliselt olulist ($p < 0.1$) positiivset seost omas julgeoleku muutuja, mis sisaldas riigi regiooni rahvusvahelisi konflikte hõlmavat indeksit (REGINT). Kõige olulisem tulemus oli, et riigiväliseid konflikti-indekseid hõlmava julgeoleku ühendmuutuja (WARFAC) omas ajateenistuse olemasolu tõenäosusele efekti üksnes juhul, kui selle riigi üldine heaolu oli keskmist või kõrgemat laadi. See tähendab, et olukordades, kus riigi välimine julgeolek halveneb, tõuseb tõenäosus, et riigis on ajateenistus üksnes keskmise või kõrgema üldise heaoluga riikides. Seda võiks teoreetiliselt põhjendada asjaoluga, et ajateenistus on riigile majanduslikult kallim variant kui AVF mudel, mistõttu madalama majandusliku heaoluga riigid ei ole võimelised ajateenistust rakendama ka välise julgeoleku halvenedes. Paraku ei võimalda loodud üldise heaolu muutuja kindlalt väita, et just majandusliku heaolu tase on see tegur heaolu muutujast, mis on taolise tulemuse taga. Kuivõrd töös kasutatud isikuvabaduste väärtustamise muutujad (EVS/WVS ja FH) ning majandusliku heaolu muutuja (SKT elaniku kohta) on nii tihedalt omavahel seotud, mõõtes potentsiaalselt sama nähtust, peab leitud seose põhjendamine jääma üldise heaolu muutuja tasandile. Niisiis hüpotees 1 peab osaliselt paika, kui arvestada riigi üldist heaolu taset, kuid hüpoteesid 2 ja 3 ei leidnud otsesest kinnitust käesolevas töös. Leitud seos ajateenistuse ja välise julgeoleku vahel kinnitab varasemates uuringutes leitud seoseid julgeoleku ja ajateenistuse olemasolu vahel.

Kokkuvõte

Käesolevas töös uuriti ajateenistuse olemasolu läbi seda seletavate tunnuste. Probleem seisnes ajateenistuse olemasolu ja isikuvabaduste väärtustamise vastuolus. Täpsemalt on ajateenistus oma olemuselt kodaniku isikuvabadusi piirav riigipoliitika, mille funktsioon on riigi relvajõududele vajamineva isikukoosseisu tagamine. Samas on täheldatud, et külma sõja lõpp tõi kaasa laialdasema liberaalsete väärtuste, sh isikuvabaduste väärtustamise ning ajateenistuse populaarsuse languse riikides. Viimatine konfliktisuse kasv maailmas on aga mitmetes riikides tõstnud ajateenistuse taastamise arutelud uuesti päevakorda. Niisiis leidub teoreetilisi põhjendusi ning empiirilisi katsetusi seletamiseks ajateenistuse olemasolu riikides, millele käesolev töö oma panuse andis.

Töö eesmärgi täitmiseks uuriti ajateenistuse olemasolu seletavaid tunnuseid ja nende seoseid käsitlevaid varasemaid uuringuid. Teooria põhjal oli võimalik väita, et riigi julgeolekulukord on seotud otsusega rakendada ajateenistust läbi relvajõudude inimressursivajaduste ehk suurema välisjulgeoleku ohu korral vajab riik rohkem inimesi relvajõududesse. Kuivõrd ajateenistus piirab isikuvabadusi, oleks loogiline, et riikides, kus isikuvabadusi väärtustatakse kõrgelt, ollakse vähem valmis taluma taolist poliitikat ning suurema tõenäosusega eelistatakse täielikult vabatahtlikkusel põhinevat värbamismudelit (AVF). Lisaks olukorras, kus majandusteadlased on ajateenistust hinnanud majandusele tervikuna kahjulikumaks variandiks AVF-st, on paslik eeldada, et kõrgema majandusliku heaoluga riigid on võimelisemad ajateenistuse alternatiivkulu taluma. Teooria katsetamiseks koondati andmeid riikide poliitilise vägivalda konfliktide kohta Center for Systemic Peace'i andmestikust, isikuvabaduste väärtustamise andmeid European Value Survey ja World Value Survey 2017-2022 ühendandmestikust, isikliku autonoomia ja kodanikuvabaduste andmeid Freedom House'i 2018. aasta raportist ning riigi SKT elaniku kohta 2017. aasta andmeid Maailmapanga andmestikust.

Käesolevas töös leiti, et riigi julgeolekuolukord on riigi üldist heaolu arvesse võttes seotud ajateenistuse olemasoluga. Analüüsist selgus, et riigi välise julgeolekuolukorra halvenedes tõuseb ajateenistuse olemasolu tõenäosus riigis juhul, kui riigi üldine heaolu on teatud keskmisel või kõrgemal tasemel. Teoreetilisele raamistikule toetudes võiks eeldada, et riikides, kus majandusliku heaolu tase on kõrgem, ollakse võimelisemad julgeoleku halvenedes ajateenistust rakendama tulenevalt selle majanduslikust kulukusest. Ent kuivõrd töös leiti, et isikuvabaduste

väärtustamine ja majanduslik heaolu on omavahel tihedalt seotud, ei olnud võimalik eristada, kas üldise heaolu puhul oli mõjuvaks faktoriks just majanduslik heaolu või hoopis isikuvabaduste väärtustamine.

Käesoleva töö tulemustest on võimalik järeldada, et riigi julgeolek ja üldisem heaolu omavad positiivset seost ajateenistuse olemasoluga. Töös leitu aitab seletada uurimisprobleemi ehk mis seletab ajateenistuse olemasolu riikides. Järgnevates uuringutes tuleks keskenduda lähemalt üldise heaolu taseme ja ajateenistuse olemasolu vahelise seose seletamisele. Tuleks uurida, kas isikuvabaduste väärtustamise ja majanduslik heaolu seost ajateenistusega oleks võimalik hinnata andmete põhjal, mis ei ole niivõrd tihedalt seotud, kuid siiski mõõdavad vastavaid kontseptsioone.

Kasutatud materjalid

Adam, A. (2012). Military conscription as a means of stabilizing democratic regimes. *Public Choice* 150, 715-730.

Aitken, A. (2019). Measuring Welfare Beyond GDP. *National Institute Economic Review* 249, 3-16.

Asal, V., Conrad, J. & Toronto, N. (2017). I Want You! The Determinants of Military Conscription. *Journal of Conflict Resolution* 61 (7), 1456-1481.

Avant, D. (2000). From Mercenary to Citizen Armies: Explaining Change in the Practice of War. *International Organization* 54 (1), 41-72.

BBC. (06.12.2023). What is Russia's Wagner group, and what has happened to its leader? Vaadatud 03.05.2025 <https://www.bbc.com/news/world-60947877>

Besch, S. & Westgaard, K. (2024). Europe's Conscription Challenge: Lessons From Nordic and Baltic States. *Carnegie Endowment for International Peace*. Vaadatud 21.10.2024 <https://carnegieendowment.org/research/2024/07/europes-conmscription-challenge-lessons-from-nordic-and-baltic-states?lang=en>

Brown, M. E., Lynn-Jones, S. M., & Miller, S. E. (1996). Debating the democratic peace. Cambridge: MIT Press.

Center for Systematic Peace. (2022). Data Page. Vaadatud 30.11.2024 <https://www.systemicpeace.org/inscrdata.html>

Cohn, L. P. & Toronto, N. W. (2017). Markets and Manpower: The Political Economy of Compulsory Military Service. *Armed Forces and Society* 43 (3), 436-458.

Edmunds, T. (2006). What Are Armed Forces For? The Changing Nature of Military Roles in Europe. *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)* 82 (6), 1059-1075.

Euroopa Liidu veebileht. (n.d.). Euroopa Liidu ajalugu 1945–1959. Vaadatud 04.05.2025 https://european-union.europa.eu/principles-countries-history/history-eu/1945-59_et

Freedom House (FH). (2018). Freedom in the World 2018 Methodology, 1-18. Vaadatud 05.05.2025 https://freedomhouse.org/sites/default/files/2020-02/Methodology_FIW_2018_for_website.pdf

Genfi konventsioonide I lisaprotokoll. (1977). Artikkel 43, lõige 1. Vaadatud <https://www.riigiteataja.ee/akt/79264>

Henckaerts, J.-M. (2015). Armed Forces. *Oxford Public International Law*. Legal History, punkt 8. Vaadatud 03.05.2025 <https://opil.ouplaw.com/display/10.1093/law:epil/9780199231690/law-9780199231690-e244>

Horowitz, M. C., Simpson, E. M. & Stam, A. C. (2011) Domestic Institutions and Wartime Casualties. *International Studies Quarterly* 55 (4), 909-936.

Jonsson, E., Salo, M., Lillemäe, E., Steder, F. B., Ferst, T., Kasearu, K., Novagrokiene, J., Österberg, J., Sederholm, T., Svensén, S., Szvircev Tresch, T., & Truusa, T.-T. (2024). Multifaceted Conscription: A Comparative Study of Six European Countries. *Scandinavian Journal of Military Studies* 7 (1), 19–33.

Larsen, K. P. (09.01.2025). The rise and fall of the Wagner Group. *Danish Institute for International Studies*. Vaadatud 03.05.2025 <https://www.diis.dk/en/research/the-rise-and-fall-of-the-wagner-group>

Lee, D. R. & McNown, R. (1974). The High Cost of the Draft. Foundation for Economic Education. Vaadatud 03.05.2025 <https://fee.org/articles/the-high-cost-of-the-draft/>

Levy, Y. (2022). The Legitimacy Crisis of the Conscription Model. *Strategic Assessment* 25 (1), 79-100.

Lunday, C. (2025). Germany's Pistorius warns draft may return if troop numbers fall short. *Politico*, 14. mai <https://www.politico.eu/article/germanys-pistorius-warns-military-draft-may-return-if-troops-fall-short/>

Maailmapank. (2025). Databank. Vaadatud 04.05.2025 <https://databank.worldbank.org/reports.aspx?source=2&series=NY.GDP.PCAP.CD&country=>

Marshall, M. (2019). MAJOR EPISODES OF POLITICAL VIOLENCE (MEPV) AND CONFLICT REGIONS, 1946-2018. Center for Systemic Peace, 1-17. Vaadatud <https://www.systemicpeace.org/inscr/MEPVcodebook2018.pdf>

Necimoğlu, B. (22.06.2023). (Re)introducing Conscription in the Gulf: From Soft Power to Nation-Building. *Arab Reform Initiative*. Vaadatud 26.10.2024 <https://www.arab-reform.net/publication/reintroducing-conscription-in-the-gulf-from-soft-power-to-nation-building/>

Pfaffenzeller, S. (2010). Conscription and democracy: The mythology of civil-military relations. *Armed Forces and Society* 36 (3), 481-504.

Raleigh, C. & Kishi, K. (2025). Conflict Index: December 2024. *Armed Conflict Location & Event Data (ACLED)*. Vaadatud 15.05.2025 <https://acleddata.com/conflict-index/>

Safrai, M. Z. (2019). Legitimizing Military Growth and Conscription: The Yom Kippur Mechanism. *Armed Forces and Society* 45 (3), 491-510.

Samar, K. (2024). With war on its doorstep, could Europe embrace compulsory military service once again? *Euronews*, 16. juuli <https://www.euronews.com/my-europe/2024/07/16/with-war-on-its-doorstep-could-europe-embrace-compulsory-military-service-once-again>

Sheehan, J. J. (2011). The Future of Conscription: Some Comparative Reflections. *American Academy of Arts & Sciences* 140 (3), 112-121.

Silverstone, S. A. (2022). Liberal International Relations Theory and the Military. *Handbook of Military Sciences*, toim. Sookermany, A. M. Springer, Cham, 1-18.

Strand, S. (2024). The Reactivation and Reimagination of Military Conscription in Sweden. *Armed Forces and Society* 50 (4), 1175-1195.

The World Factbook (TWF). (2021). Military service age and obligation. Vaadatud 04.02.2025 <https://www.cia.gov/the-world-factbook/about/archives/2021/field/military-service-age-and-obligation/>

The World Factbook (TWF). (2025). Vaadatud 08.05.2025 <https://www.cia.gov/the-world-factbook/>

UCLA. (2011). FAQ: What are pseudo R-squareds? Vaadatud 14.05.2025
<https://stats.oarc.ucla.edu/other/mult-pkg/faq/general/faq-what-are-pseudo-r-squareds/>

US Government Accountability Office (US GAO). (1978). Additional Cost of the All-Volunteer Force. Vaadatud 04.05.2025 <https://www.gao.gov/assets/fpcd-78-11.pdf>

Wilén, N. & Strömbom, L. (2022). A versatile organisation: Mapping the military's core roles in a changing security environment. *European Journal of International Security* 7, 18-37.

World Value Survey (WVS). (2024). WVS/EVS Joint 2017 file. Vaadatud 01.05.2025
<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSEVSjoint2017.jsp>

World Value Survey (WVS). (n.d. A). Who we are. Vaadatud 01.05.2025
<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

World Value Survey (WVS). (n.d. B). Findings and Insights. Vaadatud 01.05.2025
<https://www.worldvaluessurvey.org/WVSContents.jsp>

Lihtlitsents

Mina, Hendrik Priisaar, (isikukood: 50207200831) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) enda loodud teose

„Ajateenistuse olemasolu seletavad tunnused riikides“ („The Determinants Explaining the Use of Conscriptation in Countries“), mille juhendaja on Martin Mölder,

- reprodutseerimiseks säilitamise ja üldsusele kättesaadavaks tegemise eesmärgil, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'is lisamise eesmärgil kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- üldsusele kättesaadavaks tegemiseks ülikooli veebikeskkonna kaudu, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace'i kaudu kuni autoriõiguse kehtivuse tähtaja lõppemiseni;
- olen teadlik, et punktis 1 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;
- kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei rikuta teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse seadusest tulenevaid õigusi.